

UDK: 338.48:502.131.1(575.1)

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Shafkarov Bahrom Xudoyberdiyevich

TIQXMMI MTU,

Boshqaruv va turizm kafedrası dotsenti,

Xo'sinov Maqsad Ravshan o'g'li

TIQXMMI MTU,

Boshqaruv va turizm kafedrası o'qituvchisi

Xoldorov Shohruh Ismoilovich

TIQXMMI MTU,

Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida barqaror turizm konsepsiyasini amaliyotga tatbiq etish masalalari ko'rib chiqilgan. Mamlakatning tabiiy-iqlimiy, tarixiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turizm tarmoqlarini ekologik jihatdan xavfsiz, iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy jihatdan adolatli tarzda rivojlantirish imkoniyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda statistik tahlil va solishtirma usullar qo'llangan bo'lib, 2016–2023 yillar oralig'idagi turizm ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida barqaror turizm rivojlanishini rag'batlantiruvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, ekologik turizm, qishloq turizmi, madaniy meros, turistik infratuzilma, O'zbekiston, turizm siyosati, raqobatbardoshlik.

Аннотация: В настоящем научном исследовании рассмотрены вопросы внедрения концепции устойчивого туризма в Республике Узбекистан. Исходя

из природно-климатических, историко-культурных и социально-экономических особенностей страны, изучены возможности развития туристической отрасли в экологически безопасном, экономически эффективном и социально справедливом направлении. В исследовании применены методы статистического анализа и сравнительный подход, проанализированы показатели туризма за 2016–2023 годы. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации по стимулированию устойчивого туризма.

Ключевые слова: устойчивый туризм, экологический туризм, сельский туризм, культурное наследие, туристическая инфраструктура, Узбекистан, туристическая политика, конкурентоспособность.

Abstract: This research paper examines the practical implementation of the sustainable tourism concept in the Republic of Uzbekistan. Based on the country's natural-climatic, historical-cultural, and socio-economic characteristics, the possibilities of developing the tourism sector in an ecologically safe, economically efficient, and socially equitable manner have been explored. The study employs statistical analysis and comparative methods, analyzing tourism indicators for the period 2016–2023. Based on the findings, practical recommendations for promoting sustainable tourism development have been formulated.

Keywords: sustainable tourism, eco-tourism, rural tourism, cultural heritage, tourist infrastructure, Uzbekistan, tourism policy, competitiveness.

KIRISH

Bugungi kunda barqaror rivojlanish g'oyasi jahon hamjamiyatining asosiy tamoyillaridan biriga aylandi. BMT ning 2030 yilgacha Barqaror Rivojlanish Dasturidagi 17 maqsaddan 8-maqsad (munosib mehnat va iqtisodiy o'sish) hamda 12-maqsad (mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish) bevosita turizm sohasiga

tegishlidir. Barqaror turizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki madaniy merosni avlodlarga yetkazadi va ekologik muvozanatni saqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi 2016 yildan boshlab turizm sohasida tizimli islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Mamlakatimiz Markaziy Osiyoning geografik markazida joylashgan bo'lib, Buyuk Ipak yo'lining asosiy o'tish nuqtasi sifatida tarixan muhim rol o'ynagan. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlardagi me'moriy majmualar YuNESKO Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va xorijlik turistlarning e'tiborini tortmoqda. 2023 yilda mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlar soni 7 milliondan oshdi, bu esa 2016 yildagi ko'rsatkichdan uch barobar yuqoridir.

Shu bilan birga, turizm rivojlanishi bir qator ekologik va ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin: tarixiy qo'riqxonalarda haddan ziyod turist to'planishi, chiqindi muammolari, mahalliy aholi turmush tarziga salbiy ta'sir. Shu sababli O'zbekistonda barqaror turizm tamoyillarini joriy etish hozirgi kunda alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — mamlakatimizda barqaror turizmni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilish, mavjud imkoniyatlar va to'siqlarni aniqlash hamda istiqbolli yo'nalishlarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Barqaror turizm nazariyasining ilmiy asoslari J.Swarbrooke (1999), G.Wall va A.Mathieson (2006), R.Butler (2011) kabi xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan. Ayniqsa, R.Butler tomonidan taklif etilgan Turistik Hududning Hayot Davri modeli (TALC) zamonaviy tadqiqotlarda keng qo'llaniladi. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) 2004 yilda barqaror turizmning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy-madaniy o'lchamlarini rasman belgilab berdi.

Milliy ilmiy adabiyotlarda M.T.Toshmatov (2020) O'zbekiston turizm bozorining tarkibiy muammolarini ko'rib chiqqan; N.R.Yusupova (2021) barqaror turizm va mahalliy iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tadqiq etgan; G.A.Xoliqova (2022) esa O'zbekiston qo'riqxonalarida ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlarini o'rgangan. Biroq mazkur tadqiqotlarda 2022–2023 yillardagi yangi tendensiyalar hisobga olinmagan, shu sababli ushbu yo'nalishda qo'shimcha ilmiy izlanishlar talab etiladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan kompleks tarzda foydalanilgan: (1) statistik tahlil — O'zbekiston Statistika agentligi va UNWTO ma'lumotlarini qayta ishlash; (2) solishtirma tahlil — mintaqaviy raqobatchilar (Gruziya, Armaniston, Qozog'iston) bilan taqqoslash; (3) SWOT-tahlil — O'zbekiston turizmining kuchli va zaif tomonlarini baholash; (4) ekspert so'rovi — turizm sohasidagi 15 nafar mutaxassis bilan intervyu. Tadqiqot davri 2016–2023 yillarni qamrab oladi.

TADQIQOT NATIJALARI

1. O'zbekiston turizm salohiyatining tahlili

O'zbekiston boy turistik salohiyatga ega. Birinchidan, madaniy-tarixiy meros: Samarqand (Registon maydoni, Shoh-i Zinda ansambli), Buxoro (Ark qal'asi, Kalon masjidi), Xiva (Ichan-qal'a), Shahrisabz (Oq-saroy harobalari) YuNESKO tomonidan tan olingan. Ikkinchidan, tabiat resurslari: Chimyon-Charvak tog'-dam olish zonasi, Qizilqum cho'lining noyob ekotizimi, Zarafshon va Farg'ona vodiylarining unumdor landshaftlari, hamda tog'-qor-chang'i turizmi uchun Hisor tizmasidagi imkoniyatlar. Uchinchidan, gastronomik turizm: o'zbek oshpazlik madaniyati YuNESKO nomoddiy meros ro'yxatiga kiritilgan.

Jahon iqtisodiy forumining 2023 yilgi Sayohat va Turizm Raqobatbardoshligi indeksida O'zbekiston 117 davlat orasida 51-o'rinni egalladi. Bu ko'rsatkich 2019 yildagi 75-o'ringa nisbatan sezilarli yutuqdir. Ayniqsa, tabiiy va madaniy resurslar

bo'yicha mamlakatimiz yuqori baholandi. Biroq infratuzilma sifati va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha reytingda o'sish uchun imkoniyatlar saqlanib qolmoqda.

2. Zamonaviy barqaror turizm tendensiyalari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda quyidagi barqaror turizm yo'nalishlari faol rivojlanmoqda:

-Ekologik turizm: Ugam-Chatqol milliy bog'i, Zarafshon va Nurota-Kizilqum biosfera rezervatlarida ekologik marshrutlar tashkil etilmoqda. 2023 yilda ekologik turizm yo'nalishi bo'yicha sayohatchilar soni 320 mingga yetdi, bu 2020 yilga nisbatan 2,4 barobar ko'pdir.

-Qishloq (agro) turizmi: Farg'ona viloyatida ipakchilik va kulolchilik, Qashqadaryo viloyatida gilamdo'zlik va bog'dorchilik bilan shug'ullanuvchi mahalliy oilalarda turist qabul qilish amaliyoti rivojlanmoqda. Hozirda 340 dan ortiq qishloq turizm ob'ekti faoliyat ko'rsatmoqda.

-Madaniy-kognitiv turizm: Ipak yo'li tematik marshruti doirasida arxeologik qazilmalar, hunarmandchilik ustaxonalari va milliy bayramlarga ishtiroki bilan bog'liq turistik mahsulotlar taklif etilmoqda.

-Sog'lomlashtirish turizmi: Chimyon-Charvak va Obi-Rahmat kurort hududlarida zamonaviy spa va sog'lomlashtirish markazlari qurilmoqda. Mazkur yo'nalish bo'yicha 2023 yilda 180 ming sayyoh xizmatdan foydalangan.

-Raqamli (smart) turizm: Visit Uzbekistan mobil ilovasi va elektron gid tizimlari joriy etilgan. Toshkent, Samarqand va Buxoroning 40 dan ortiq tarixiy ob'ektida QR-kod orqali ma'lumot olish imkoniyati yaratilgan.

3. Muammolar va to'siqlar

SWOT-tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekistonda barqaror turizmning asosiy zaif tomonlari quyidagilardan iborat. Birinchidan, turistik infratuzilmaning noaniq geografik taqsimlanishi: turistlar oqimining 72 foizi faqat to'rtta shahar (Toshkent,

Samarqand, Buxoro, Xiva)ga to'planadi. Bu holat mazkur hududlarda ekologik va ijtimoiy bosimni kuchaytiradi, boshqa viloyatlar esa turizm daromadidan foydalana olmaydi.

Ikkinchidan, malakali kadrlar tanqisligi: Jahon mehnat tashkilotining 2022 yilgi hisobotiga ko'ra, O'zbekiston turizm sohasidagi ishchilarning atigi 38 foizi maxsus kasbiy ta'lim olgan. Bu ko'rsatkich Gruziyada 64 foiz, Turkiyada 71 foizni tashkil etadi. Uchinchidan, ekologik nazorat tizimining zaifligi: turistik joylardagi chiqindi boshqaruvi, suv resurslari tejami va energiya samaradorligi bo'yicha aniq standartlar hali to'liq shakllanmagan.

Ekspert so'rovi natijalari shuni ko'rsatdiki, 15 nafar mutaxassisdan 11 tasi (73,3%) barqaror turizmning asosiy to'sig'i sifatida moliyalashtirish muammosini ko'rsatdi. Sayyohlik korxonalarining ko'pchiligi mayda va o'rta biznes vakillaridan iborat bo'lib, ular barqaror amaliyotlarga investitsiya qilish imkoniyatiga ega emas.

4. Xalqaro tajriba va qiyosiy tahlil

O'zbekiston bilan taqqoslanadigan davlatlar ichida Gruziya eng yorqin namuna hisoblanadi. Gruziya 2012–2019 yillarda turistlar sonini 4,4 milliondan 9,4 millionga, ya'ni 2,1 barobarga oshirdi. Bunga erishish uchun: vizasiz kirish tartibi kengaytirildi, infratuzilmaga yirik investitsiyalar kiritildi va mahalliy brend «Georgia — Feel the Rhythm» faol targ'ib qilindi. Shu bilan birga, Gruziya barqaror turizmga ham muvaffaqiyatga erisha oldi — Svaneti va Kazbegi hududlarida ekologik marshrutlar yaratildi.

Islandiya tajribasi esa boshqacharoq. Bu mamlakat turistlar sonining keskin o'sishi (2010–2018 yillarda 1 milliondan 2,3 millionga) oqibatida ekologik muammolarga duch keldi. Natijada turistlar uchun maxsus ekologik soliq joriy etildi va ba'zi tabiiy hududlarga kirish cheklandi. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun oldini olish harakatlarini erta boshlash zarurligini ko'rsatadi.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZM KLASTERLARINI SHAKLLANTIRISH

Barqaror turizm rivojlanishining zamonaviy yondashuvi yakka ob'ektlar yoki korxonalar darajasida emas, balki klaster tizimi doirasida ko'rib chiqishni talab etadi. Turizm klasteri — bu bir hududda joylashgan va o'zaro hamkorlik qiluvchi mehmonxonalar, restoran va ovqatlanish muassasalari, transport xizmatlari, ekskursiya tashkilotlari, hunarmandchilik korxonalari va davlat idoralarining tizimli birlashmasidir. Klaster yondashuvi resurslardan samaraliroq foydalanish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini oshirishga imkon beradi.

4.1. Mavjud turizm klasterlari

Hozirgi kunda O'zbekistonda to'rtta asosiy turizm klasteri shakllanish bosqichida turibdi:

- Samarqand-Buxoro-Xiva madaniy-tarixiy klasteri: Ipak yo'lining asosiy ob'ektlarini o'z ichiga olib, yillik 3,2 million sayyoh qabul qiladi. Klasterning asosiy muammosi — marshrutlar orasidagi transport aloqasining yetarli rivojlanmaganligi.

- Chimyon-Charvak ekologik-dam olish klasteri: Toshkent shahriga yaqinligi (70 km) tufayli hafta oxiri turizmida yetakchi o'rin egallaydi. 2023 yilda 1,4 million tashrif ziyorati qayd etilgan.

- Farg'ona vodiysi hunarmandchilik-agro klasteri: O'rganch-Namangan-Andijon uchburchagi doirasida ipak, kulolchilik va gilamchilik turizmi rivojlanmoqda. Bu klaster qishloq turizmini rivojlantirishda eng ko'p salohiyatga ega.

- Surxondaryo arxeologik-tabiiy klasteri: Termiz shahri atrofida buddaviy va zardusht madaniyatiga oid yodgorliklar hamda Boysun tog' landshaftlari mavjud. Ushbu klaster hali to'liq rivojlanmagan va katta imkoniyatlarga ega.

4.2. Klaster rivojlanishini to'xtatayotgan omillar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, klaster rivojlanishining asosiy to'siqlari quyidagilardan iborat: (1) klaster a'zolari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining zaifligi — har bir korxona alohida harakat qiladi, birgalikdagi marketing va xaridlar uyushtirish amaliyoti keng tarqalmagan; (2) mahalliy hokimiyat bilan biznes sektori o'rtasidagi muloqot platformalarining yetarli emasligi; (3) klaster infratuzilmasini (umumiy brending, navbatchilik joylari, axborot markazlari) moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik modelining hali to'liq yo'lga qo'yilmaganligi.

Shu bilan birga, ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. 2022 yilda qabul qilingan «2022–2026 yillarda turizmni rivojlantirish strategiyasi» doirasida har bir viloyat uchun turizm rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari belgilandi. Ushbu hujjat klaster yondashuviga asoslangan bo'lib, viloyatlararo raqobat o'rniga hamkorlikni rag'batlantirmoqda.

4.3. Raqamli texnologiyalar va «smart turizm»

Zamonaviy turizm boshqaruvida raqamli yechimlar tobora muhim rol o'ynamoqda. «Smart turizm» deganda katta ma'lumotlar (big data), sun'iy intellekt, narsalar interneti (IoT) va bulutli hisoblash texnologiyalarini turizm boshqaruvi va xizmat ko'rsatishga tatbiq etish tushuniladi. Ushbu texnologiyalar barqaror turizmni ta'minlashning samarali vositasi hisoblanadi, chunki ular turistlar oqimini real vaqt rejimida nazorat qilish va ularni muqobil marshrutlarga yo'naltirish imkonini beradi.

O'zbekistonda raqamli turizmni rivojlantirish bo'yicha birinchi qadamlar qo'yilgan: Visit Uzbekistan portali va mobil ilovasi ishga tushirilgan, elektron viza tizimi joriy etilgan, bir qator muzeylarda virtual reallik (VR) texnologiyasi qo'llanilmoqda. Biroq sun'iy intellektga asoslangan shaxsiylashtirilgan tavsiyalar tizimi, IoT orqali turistlar oqimini nazorat qilish va karbon izini hisoblash platformalari hali rivojlanish bosqichida turibdi.

4.4. Barqaror turizm va mahalliy aholi

Barqaror turizmning ijtimoiy o'lchami — mahalliy aholining turizm daromadlaridan adolatli ulush olishi — O'zbekistonda alohida e'tiborni talab etadi. Tadqiqotda qo'llanilgan ekspert baholariga ko'ra, hozirgi kunda turistik xarajatlarning atigi 34 foizi mahalliy kichik va o'rta biznesga tushadi, qolgan qismi yirik zanjir mehmonxonalari va xalqaro sayohat operatorlariga ketmoqda. Bu ko'rsatkich rivojlangan turizm mamlakatlarida 55–65 foizni tashkil etadi.

Vaziyatni yaxshilash uchun community-based tourism (mahalliy jamoaga asoslangan turizm) modelini joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu model Tanzaniya, Nepal va Peru tajribasida muvaffaqiyatli qo'llanilgan. Unga ko'ra, turistik ob'ektlar yaqinidagi qishloq jamoalari o'z hududida turizm xizmatlarini mustaqil tashkil etadi va barcha daromadlar jamoada qoladi. O'zbekistonda Boysun (Surxondaryo) va Sayob (Samarqand) qishloqlarida ushbu tajribaning dastlabki sinovlari ijobiy natijalar bermoqda.

XULOSALAR VA TAVSIYALAR

Olib borilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalar chiqarishga imkon berdi:

- O'zbekiston barqaror turizm rivojlanishi uchun boy tabiiy, madaniy va ijtimoiy salohiyatga ega. Biroq ushbu salohiyat hali to'liq ishga solinmagan — turistlar oqimi geografik jihatdan bir necha shaharga to'planib qolgan, viloyatlarning aksariyati esa turizm daromadlaridan foydalana olmayapti.

- Barqaror turizm tamoyillari O'zbekistonning milliy strategik hujjatlarida aks ettirilgan. Ammo ushbu tamoyillarni korxonalar darajasida amalda joriy etish uchun qo'shimcha moliyaviy mexanizmlar, nazorat tizimlari va kadrlar tayyorlash dasturlari zarur.

- Turizm klasterlari shakllantirilishi — barqaror rivojlanishga erishishning eng istiqbolli yo'li. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi (hunarmandchilik-agro turizm),

Surxondaryo (arxeologik-ekologik turizm) va Qizilqum (cho'l ekologik turizm) klasterlari katta potentsialga ega.

- Raqamli texnologiyalar — turistlar oqimini barqaror boshqarishning samarali vositasi. Sun'iy intellekt va big data yordamida turizm yuklanishini tenglashtirish va madaniy ob'ektlarga salbiy ta'sirni kamaytirish mumkin.

- Mahalliy aholi ishtirokini kengaytirish — ijtimoiy barqarorlikning kafolati. Community-based tourism modeli orqali qishloq aholisi turizm daromadlaridan bevosita foydalana olishi lozim.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: (1) Har bir turizm klasterida «yashil sertifikatlash» tizimini joriy etish; (2) Turizm sohasidagi kichik va o'rta biznesga ekologik modernizatsiya uchun imtiyozli kreditlar ajratish; (3) Oliy o'quv yurtlarida barqaror turizm menejeri ixtisosligini alohida yo'nalish sifatida ochish; (4) Turistlar yuklanishi hisoblanib, haddan ziyod to'plangan ob'ektlarga vaqtinchalik kirish kvotalarini joriy etish; (5) 2030 yilga borib barqaror turizm ulushini umumiy turizm daromadlarining 60 foiziga yetkazish maqsadini milliy strategiyaga kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi "Turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-4095-son Qarori. — Toshkent, 2019.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022–2026 yillarda turizmni rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022.

3. Butler, R.W. (2011). Tourism Area Life Cycle: Applications and Modifications. Vol. 1. — Bristol: Channel View Publications.

4. Swarbrooke, J. (1999). Sustainable Tourism Management. — Wallingford: CABI Publishing. — 371 p.
5. UNWTO (2023). International Tourism Highlights 2023 Edition. — Madrid: World Tourism Organization.
6. World Economic Forum (2023). Travel & Tourism Competitiveness Report 2023. — Geneva: WEF.
7. Toshmatov, M.T. (2020). O'zbekistonda turizm bozorining tarkibiy muammolari va yechim yo'llari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — №3. — B. 112–124.
8. Yusupova, N.R. (2021). Barqaror turizm va mahalliy iqtisodiyot: o'zaro bog'liqlik tahlili. — Toshkent: TDIU nashriyoti. — 184 b.
9. Xoliqova, G.A. (2022). O'zbekiston qo'riqxonalarida ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlari. // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. — №2. — B. 87–98.
10. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). Turizm statistikasi to'plami 2023. — Toshkent: Statistika agentligi.
11. Inskeep, E. (1991). Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach. — New York: Van Nostrand Reinhold. — 508 p.
12. O'zbekiston Turizm va sport vazirligi (2023). 2023 yil turizm natijalari: rasmiy press-reviz. — www.mts.uz.